

ФІЛОСОФІЯ

УДК 17:159.923.2

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.21564/2663-5704.57.276662](https://doi.org/10.21564/2663-5704.57.276662)

Дольська Ольга Олексіївна, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри філософії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна
e-mail: dolska2016@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9577-8282

ЕТИКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ТІЛЕСНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ (ДО МЕТОДОЛОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ)

Статтю присвячено аналізу досліджень евристичних можливостей тілесного в сучасних феноменології та епістемології, що дає можливість більш широкого розуміння раціональності, а саме – звернути увагу на феномен тілесної раціональності. Авторка підкреслює, що тілесну раціональність необхідно оцінювати як одну із складових в інструментарії сучасної феноменології, і стверджує, що когнітивні смисли тілесної раціональності відкривають нові опції бачення та опису проблем в етиці.

Ключові слова: *евристика тіла, чуттєве, тілесна раціональність, феноменологія, епістемологія, етика, конструктивізм, етика у практиках конструктивізму.*

Постановка проблеми. Авторка порушує проблему формування нового дискурсу опису етики за рахунок тілесної раціональності як однієї зі складових інструментарію феноменології. Відштовхуючись від історії питання про когнітивну мапу тіла, можна усвідомити, що звернення філософії до чуттєвого стало показником радикальних змін у ній. Феноменологія сприйняття Е. Гуссерля (підкреслив нове значення чуттєвого у формуванні смислів), філософія буття М. Гайдегера (замінив суб'єкт-об'єктну парадигму новим поняттям «буття-у-світі») заклали основи радикального повороту в філософії. М. Мерло-Понті у своїх ранніх роботах визначив тіло як третій вимір чистої свідомості та чистої природи, активності та пасивності, автономії та залежності, а в пізніх роботах «Проза світу» (1969) [1] та «Око і дух» (1961) [2] феноменологію сприйняття перетворив на онтологію бачення (vision): «Тут тіло є не засобом бачення і дотику, а сховищем їх. Наші органи більше не є ін-

струментами; навпаки, наші інструменти – органи, що відокремлюються» [2, с. 178]. У роботах Н. Лумана (увів терміни спостерігача першого та другого порядку), Ж. Делеза (з його інтересом до іманентного), Ж. Батая (підкреслював співвідношення гомогенної та гетерогенної реальностей), Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Лакана та інших тема когнітивних процесів, що виростають на основі тілесного досвіду, набуває особливої масштабності. Феноменологія загострила питання ролі тілесного, увівши в свій інструментарій цей термін. Сьогодні йдеться про використання феноменологічної методології у праві, економіці, етиці, освіті; вона стала невід’ємним компонентом у практиках сучасного конструктивізму. Але проблема звернення до тілесної раціональності в описі питань етики залишається відкритою.

Аналіз останніх досягнень та публікацій. Аналіз обговорення теми тілесного почався в таких потужних філософських напрямках, як феноменологія та епістемологія. Точкою відліку стало питання: як нам дано досвід (завдяки слову чи тілесному жесту)? Є дві точки зору на евристичний вимір цього питання. Перша, поширена: досвід надано нам у словах. Арістотель, закріплюючи дискурсивне мислення в межах певного порядку, запропонував підпорядкувати судження нормам, законам і встановити контроль над процедурою побудови думки, спираючись на ці норми [3]. Цим він заклав основи традиції отримання дискурсивного знання. Але є й інша думка: евристика досвіду формується за допомогою можливостей тіла. Питання досвіду сприйняття та пізнання світу з урахуванням жесту, з урахуванням тілесних детермінант зазвучало в нових контекстах у ХХ ст. Г. У. Гумбрехт філософією присутності спробував реабілітувати ефекти чуттєвої, тілесної присутності. Він наполягав на необхідності «подолати метафізичну епістемологію, а разом із цим і ставлення до світу, заснованого виключно на значенні» [4, с. 84], оскільки сьогодні «сходяться разом компоненти і культури значення, і культури присутності» [4, с. 86]. Особливу роль у розробленні традиції недискурсивного знання відіграла послідовниця М. Мерло-Понті М. Шітц-Джонстон [5]. Вона запропонувала поняття *кінестетичного інтелекту*, активно ним користується і впевнена, що цей інтелект має і людина, і весь тваринний світ, який може рухатися і координувати свої рухи у просторі. Орієнтуючись і пересуваючись у ньому, здійснюючи і освоюючи жести, ми виявилися віч-на-віч зі світом тілесних практик, пластики, динаміки і нової раціональності – тілесної: «Ми не тільки прийшли у світ рухомих: ми прийшли у світ усього тіла. Рух “залишив” нам у спадок усе тіло. Незалежно від того, яка частина рухається, усе наше тіло залучено до його динаміки, навіть у такі, здавалося б, прості рухи, як відкриття та закриття очей, поворот голови, удар ногою, плач тощо» [5, р. 53]. На думку авторки, активність чуттєвого, його динаміка становлять основу евристичної мапи тіла людини.

З середини ХХ ст. створилася платформа для змін в епістемології: до натуралістичної епістемології додалася еволюційна. Актуалізувалися пошуки біологічного коріння пізнання як процесу, вони представлені дослідженнями чилійських біологів В. Матурана та Ф. Варела [6]. Тілесна (морфологічна) організація живого організму дає можливість сприймати, пізнавати та діяти по-своєму з єдиною метою – виживати. Цією проблемою займався естонсько-німецький біолог Я. фон Уекскуль [7]. Описавши життя пилового кліща в типовому для останнього середовища, він дійшов висновку, що будь-який організм сприймає світ вибірково, тобто кожен по-своєму, «направляючи» свої тілесні характеристики на пристосування до навколишнього середовища, у якому він використовує свої навички, інстинкти, здатність мати потомство [8]. Його послідовники не лише згадали про ці відкриття, а і звернули увагу на такий факт: тілесна організація та можливості організму, з одного боку, та вплив тієї реальності, в якій живий організм розвивався та наповнювався певним змістом, з іншого боку, завжди пов'язані [9].

Мета статі: показати можливість спиратися на тілесну раціональність при обговоренні проблем з етики, обґрунтувавши тілесну раціональність як складову методологічного інструментарію феноменології.

Виклад основного матеріалу. У міркуваннях про роль тілесного в евристиці виділяються дві лінії, які перетинаються. Перша лінія зосередилася на проблемі формування смислів за рахунок взаємодії тілесних можливостей із навколишнім світом (реальністю) та стала активною в останні десятиліття. Нам знайомі дослідження Дж. Гібсона, який припускає, що середовище можна розглядати як формуюче відтворення пізнання «нижнього рівня», а тілесне пізнання, що впливає на формування пізнання концептуальних відносин, відтворюється вже на «вищому рівні» [10]. Гібсон вивчав пізнання нижчого рівня, але взаємодія між людським тілом та довкіллям вже була ним проілюстрована. Друга лінія розгорнулася в контексті когнітивної науки, зокрема в нейролінгвістиці. Дж. Лакофф і М. Джонсон [11] сформулювали свою теорію значень на висновках про те, що метафори не обмежуються поезією, вони мають концептуальну природу: метафори не виробляються, а залежать від нашого тілесного досвіду. Аналіз цих проєктів розглянуто у статті О. Дольської «Ідея отілесненого («embodied») розуму в якості обґрунтування тілесної раціональності» [12]. Сучасний вчений К. Брентарі, який вивчає біосеміотику, досліджуючи ідею Umwelt (термін Я. фон Уексюля), наголосив на «еволюційному взаємозв'язку між тілесною безпекою та навколишнім середовищем» [13].

Такі тези потребують долучити до нашої теми ідею конструктивізму, масштаби якого в будь-яких сферах соціального, політичного життя, освітнього середовища вражають. Наприклад, якщо перенести наші роздуми

в площину роботи масмедійних засобів, то останні перевершили усі можливості конструктивізму: шоу-програми, передвиборчі перегони, реаліті-шоу та безліч інших винаходів телевізійних проєктів. На допомогу телевізійним майстрам із конструктивізму приходять фахівці з перероблення тіла. Широко обговорюється питання зміни статі, яке реалізується за рахунок хірургічних, медичних втручань. Не відстають, як не дивно, і представники феміністичних рухів (найбільш відомою представницею конструктивізму у феміністичних теоріях є Д. Батлер, авторка книг «Турбота статі: фемінізм і спростування ідентичності» [14], «Тіла, що мають значення: дискурсивні обмеження “статі”» [15], яка аналізує виявлення соціокультурних чинників визначення статі і доводить, що стать, секс, сексуальність є формами соціальних конструкцій тіла). Окремо можна нагадати про публічність як таку, де конструктивізм теж розгортає свої можливості. Особливої уваги заслуговують розробки і обговорення конструювання інтерфейсів у контексті «людина-машина», і йдеться про ефекти глобального техніко-технологічного конструювання людської особистості за рахунок зростання потенціалу електронних засобів спілкування. Отже, широту цієї теми можна пояснити потужністю сфери панування конструктивізму.

Можна сказати, що перед нами вже не просто людина, а активний користувач нової реальності та культури. Але уява про нову реальність для пересічної людини все ще залишається в контексті її розуміння як простого механічного світу. Тому не дивно, що стан культури початку ХХІ ст. починається з великого сумніву відносно існуючого раціонального характеру того ж самого конструктивізму. Як наслідок, у першу чергу піддаються критиці раціональність Просвітництва та його ідеали. Епістемологія намагається роз'яснити це непорозуміння і фокусує свою увагу на двох його сторонах: «Прихильники соціального конструювання трактують знання як функцію лінгвістичних конвенцій, що затвердилися в культурних традиціях і стандартах наукового дискурсу. Але це лише один бік медалі. Другий бік розкривається в еволюційній епістемології і на основі онтології, побудованої на ідеях глобального еволюціонізму та системності. У цьому ракурсі комунікативний рівень взаємодій розуміється не як фундаментальний, а як еволюційно зумовлений. Пізнання трактується як “проживання” і як спільна діяльність» [16, с. 75–76], а пошук істини підтримується фактичними показниками з орієнтиром неklasичної епістемології на епістемологічний реалізм.

Поворот в епістемології свідчить про відмову від розуміння раціональності зразка Просвітництва. Цей контекст роздумів відштовхується від, перш за все, будови тіла. Морфологічна організація організму (насамперед тілесні можливості, його фізіологія, будова та функціонування) живуть у контекстах навколишнього середовища, «зручних» та «реальних» для свого існування.

Такі контексти неможливо оцінити, дізнатися та описати без урахування тілесної детермінанти, а розуміння організації життєдіяльності живого організму неможливе без звернення до інтелектуальної чутливості, а саме до тілесної раціональності [17].

Тілесна раціональність – «здатність до дії, орієнтованої на реалізацію “знань-як” і конструювання такого буття, у якому досягається кінцева реальність за допомогою тілесних можливостей» [17, р. 44–45]. Тіло живе лише в тій реальності, яка можлива для тілесного функціонування живого організму. Інтерактивність тілесної раціональності навантажена емпірично та операційно, що фіксується певними способами діяльності. «Тілесна (насамперед морфологічна) організація організму, структура та тілесні можливості оформлюють смислові контексти навколишнього середовища, створюють “реальний” світ для свого реального існування та стають вирішальними детермінантами в організації життєдіяльності будь-якого організму» [18, р. 129].

Тілесний досвід дано нам безпосередньо як почуття, відчуття, афекти, як почуття руху, як тактильне сприйняття світу. Ці відкриття підштовхують нас до висновків про евристичні можливості тілесного і до зосередження на розширеному розумінні раціональності. Більш того, відштовхуючись від феноменології як потужної методології, за рахунок якої сприйняття визнаються як особлива когнітивна система, можна наполягати на розширенні її інструментарію. А спираючись на висновки представників сучасної епістемології, які вказують на необхідність враховувати особливості тілесного в комплексній взаємодії з навколишнім середовищем, можна «сфокусуватися на підґрунті в конструюванні можливостей життєдіяльності суб’єкта і простежити сам процес суб’єктивізації від його онтологічних до гносеологічних характеристик» [19, с. 47].

Усі перераховані вище роздуми змушують нас переглянути ідею раціональності доби Просвітництва. Якщо в той період раціональність була позатілесно орієнтованою, то епістемологічний поворот підвів нас до раціональності постпросвітництва з реабілітацією ефектів чуттєвої, тілесної присутності, з переглядом досвіду сприйняття, афектів та динаміки тіла. «Не тільки у мене є своє тіло, але я і є тілом» – ця теза пояснює значення такого повороту.

Якщо розуміння організації життєдіяльності живого організму неможливе без звернення до тілесної чуттєвості, тобто морфологічна організація організму сприяє життю в контекстах навколишнього середовища, «зручних» та «реальних» для свого існування, то ідея тілесної раціональності стає могутнім інструментом у методології будь-якої сфери, де присутня людина, де вона мешкає як еволюційний продукт природи.

А зараз розгляньмо питання про конструювання та про організацію такої реальності для людини, контексти якої неможливо оцінити та описати без міркувань про етику. Виходячи зі змісту останніх досліджень про проблеми конструювання реальності, тема соціального конструктивізму тісно переплетена з етичними контекстами. Наприклад, К. Хей, указуючи на інституціональний характер онтології соціального конструктивізму, стверджує, що посередником у відносинах між інститутами виступають ідеології, які вибудовано на ґрунті мови і за допомогою яких здійснюються «купівлі» повсякденних реалій (тим самим він торкнувся і онтологічного, і епістемологічного аспектів конструктивізму). Він підкреслює, що онтологія конструктивізму в соціальному та політичному житті глибоко інституційна. Це установи, які характеризують соціальне, на відміну від природної реальності, і саме інститути формують соціальне та політичне середовище, у якому ми живемо. Це те, що відрізняє нас від світу природи; у певному сенсі є нашим визначальним досягненням і, що найважливіше, продуктом соціального будівництва [20, р. 1]. Для нашого дослідження визначальними стали висновки К. Хей про те, що всі процеси конструктивізму глибоко інституціолізовані, вони роблять свій внесок у наше розуміння соціального і політичного життя, у яких головну роль відіграє мова (тобто дискурсивні практики), а також зауваження того, що саме інститути впливають на етику конструктивізму.

Такий факт пояснює, що тема тілесного «завучала» в методології конструктивізму не випадково. І розгорнулася вона в контексті розуміння зв'язку людського розуму та етики. Теми конструювання реальності та питання етики виявилися взаємопов'язаними та стали предметом обговорення. Ми можемо також додати (і це буде цілком логічним) питання про актуальність когнітивних можливостей тілесного, зокрема, чи можна говорити про значущість тілесної раціональності або про можливість поставити в один ряд тілесне та словесне як потужні джерела знань.

Також, дотримуючись ідей сучасних дослідників конструктивізму та моральних перспектив у цьому проєкті (Т. Бутт) [21], можна порушити питання про доцільність використання тілесної раціональності як обов'язкового принципу (якщо йдеться про загальний інструментарій конструктивізму), який впливає на організацію мислення та формування світогляду. Потужним наслідком постає питання про розуміння раціональності, витриманої у традиції ідей Просвітництва.

Слід зазначити, що всі ці питання викликані самим характером розвитку епістемології. Некласична епістемологія не лише кинула виклик конструктивізму, побудованому виключно на основі дискурсивних практик, вона спровокувала зміну траєкторії обговорення теми етики, насамперед у напрямі деконструкції ідей Просвітництва. Видавець журналу «Конструктивістські

підстави» А. Ріглер висунув дослідницьку програму, перший пункт якої говорить: «Конструктивістський підхід ставить під сумнів картезіанський поділ між об'єктивним світом та суб'єктивним досвідом». І далі: «Марно стверджувати, що знання наближається до реальності. Навпаки, реальність конструюється, “породжується” (“is brought forth”))» [22, р. 4–5]. А Дж. Д. Раскін, головний редактор журналу «Конструктивістська психологія», розгорнув горизонти питань про конструктивізм, реалізм, епістемологію, онтологію та етику. Поставивши проблему про онтологічний та епістемологічний виміри конструктивізму, він підкреслив, що всі створені людиною значення активно впливають одне на одного, а епістемологічне конструювання відкриває горизонти для деконструкції раніше створених конструкцій. Він писав: «Епістемологічне конструювання розширює світогляд, дозволяючи людям деконструювати свої власні конструкції. У ньому визнається, що не всі тлумачення спрямовані або навіть залишаються прихильними до ідеї непохитної зовнішньої реальності. Хоча епістемологічне тлумачення включає те, що багато хто можуть розглядати як уяву, воно не тільки про уяву речей. Ідеться також про деконструкцію раніше ухвалених конструкцій для того, щоб розвинути альтернативні способи осмислення реальності» [23, р. 5].

Як бачимо, наголос поставлено на деконструкції ідей Просвітництва. Сама дискусія приховує цікаву для наших роздумів тезу, а саме – потребу у відході від однозначного розуміння раціональності часів Просвітництва і в удосконаленні розуміння людського розуму. Не менш яскравими є і роздуми Т. Бутта, який побудував свою дослідницьку програму навколо теми морального релятивізму та неоднозначного розуміння наукового конструювання реальності. При цьому він використовує незвичайний для сучасного читача вираз «більш освічена моральна перспектива»: «Наука відкрила можливості для звільнення, відходу від того, що людство бачить себе завдяки визначальним подіям чи догмі. Келлі сподівався, як і Дьюї до нього, що науковий прогрес йтиме рука об руку з усе більш освіченою моральною перспективою» [21, р. 92]. Для Т. Бутта термін не викликає жодних непорозумінь, навпаки, у своїх дослідженнях він неодноразово наголошує на необхідності супроводжувати наукове конструювання реальності лише в поєднанні з етичними перспективами «більш освіченого характеру».

Як же розуміти вираз «більш освічені моральні перспективи», які можливі смисли ми можемо вкладати в їхнє розуміння? Пояснення може бути таким: за часів Просвітництва затверджувався спосіб мислення з використанням схеми «розум – тіло», де домінують позицію виконував розум, що і знайшло свою реалізацію в ідеалах Просвітництва. Сила Розуму не просто абсолютизувалася, вона протиставлялася силі тіла і всьому, що було пов'язано з ним. Усе було підпорядковано розуму, раціональному, яке розумілося тільки як ре-

зультат роботи останнього. Корені такого ідеалу ми знаходимо ще в роздумах самого Р. Декарта: «Ми з легкістю уявляємо, що ... ми самі не маємо ані рук, ані ніг, ані будь-якого тіла» [24, с. 316].

Проте розум, узятий сам собою, відірваний від тілесного, втрачає свою достовірність. Це стало очевидним у ХХ ст.: на його початку представники феноменології почали активно звертатися до теми чуттєвого, до теорії чуттєвого, з 60-х–70-х рр. – до тілесних практик. А наприкінці ХХ ст. натуралістично-еволюційна епістемологія також «повернулася» до тіла. На основі науково-філософських досліджень стало зрозумілим, що схема «розум – тіло» підкреслює не лише їхню епістемологічну нерозривність, а й їхню онтологічну цілісність. Потенціал і пафос людського неможливо розглядати поза цією схемою, і головне – рівноцінне значення обох стає обов'язковим.

Ми впевнені, що сьогодні в конструктивізмі (а ми пов'язуємо його перш за все з конструктивізмом еволюційного характеру, мета якого не лише впливати на реальність, а і конструювати її) активізується режим видимості етики, а це ніяк не вписується в освітню версію розуміння раціонального, у якій розум набув пріоритету над тілесним. Освітній ідеал Просвітництва підкреслював значення теоретичного, раціонального задля забезпечення активного підходу до життя. Але при цьому обмежувалося розуміння того, що удосконалення раціональності можливе і завдяки практикам самого життя, у яке вписано наше тіло. Як не згадати думку Ж. Ле Гоффа про те, що «наше тіло конструє історію також як економічні, соціальні та ментальні уявлення» [25, с. 2]. Тобто саме тіло є контекстом життя, а зближення онтологічного, соціального та, звичайно, епістемологічного в цьому контексті створює складне переплетення життєвих практик і водночас стає основою для тілесної раціональності.

Тілесна раціональність заклала основи етики, ключовими компонентами якої виступали довіра, турбота, альтруїзм. Розмірковуючи над цими складовими життєвих практик, ми звертаємося до робіт М. Шітц-Джонстон (учениця М. Мерло-Понті, представниця сучасної феноменології, у минулому – відома танцівниця). Вона пов'язує їхнє розуміння з «людським досвідом як основоположним для розуміння людської моралі» [26, р. 266], з турботою, з раціональністю (причому не тільки інтелектуальною, а і такою, що враховує особливості нашої фізичної будови). На її думку, людина як вид «змушена» була з необхідністю зіткнутися з такими феноменами, як довіра, любов, турбота, обійми, ставлення до померлих тощо, речами, які виступають корінням моралі. Вона пише: «...щоб зрозуміти довіру, має бути повністю взято до уваги людські почуття, а не просто людську раціональність... Альтруїзм – це приклад, парадигма аналогічної аперцепції: одна людина бачить, що меншій людині потрібна допомога чи особливе звернення, як у гри; один індивід ба-

чить, що інший агресивно переслідуює іншого та клопоче за нього і так далі. З урахуванням саме таких генеалогічних основ можна легко побачити, що альтруїзм є парадигмою осмислення, яке лежить в основі метафізичного досвіду турботи» [26, р. 314].

Моральні конструкції етики стають практично моральними матеріальними речами, тобто наголошується на актуальності режиму видимості нової етики – етики постпросвітництва. М. Шітц-Джонстон підкреслює значення чуттєвого та відчуттів у «конструюванні» довіри, які оцінюються набагато вище, ніж довіра, «сконструйована» мовним дискурсом (за рахунок слова). Ми бачимо, М. Шітц-Джонстон наполягає на новому розумінні раціональності, при цьому йдеться не про відмову від раціональності Просвітництва, а про її неповне, тобто одномірне розуміння: «Як класична теоретична доктрина, раціоналізм розуміється як бачення і вірність раціональній людині, яка читає раціональність всесвіту. Розуміння вузьке, тому що розумна людина сама має бути доведена до світла і раціонально досліджена. Фактично сфера раціональності набагато ширша. Таким чином, раціональність включає розуміння зв'язків, які пов'язують людей як у спільному людстві, так і в спільній істоті, як у спільній еволюційній спадщині, так і в спільному світі» [26, р. 303].

Наостанок ми звертаємо увагу на питання пошуку методології для опису етики, звернувшись до пошуків Т. Берда, який наполягав на тому, що для раціонального обґрунтування норм та соціальних контекстів необхідні нові методології: вони виступають засобом оновлення інструментарію в питаннях створення не лише спеціальних контекстів, а і соціальних конструктів. Т. Берд вважає, що «конструктивістські підходи необхідно активно використовувати для упровадження нормативних змін... об'єктами аналізу яких мають стати процеси соціально вбудованого раціонального розрахунку» [27, р. 3]. Ми наголошуємо, що в концепціях стратегічного соціального будівництва раціональність та контекстуальність виступають комплексною підставою для виведення причинно-наслідкових зв'язків. Соціальний контекст, у свою чергу, має базуватися на раціональних розрахунках, на раціональності, яка вимагає, щоб норми, умови виконання та ефекти норм були послідовними і в той же час була можливість звертатись до тілесної раціональності у процесах опису та аналізу моральних конструкцій етики.

Висновки. Знахідки в сучасних епістемології, феноменології відкривають нові горизонти бачення такого складного і в той же час традиційного феномену філософії, як раціональність. Обґрунтованість коренів етики за умов звернення до феноменологічного аналізу, зв'язок дискурсивного з матеріальністю речей наочно демонструють розширене розуміння раціональності, яке вражає своєю простотою, логічністю та масштабністю і стає оптимістичною опцією нашого минулого та нашого майбутнього.

Етика крізь призму тілесної раціональності удосконалює горизонти її бачення. Схема «розум – тіло» зі зверненням до багатозначного розуміння раціональності має стати домінантною темою в дослідженнях при розгляді питань будь-якої сфери життя людини. Термін «*тілесна раціональність*» привертає увагу сучасної наукової спільноти, і це не випадково, бо він не тільки розширює інструментальну базу феноменології, епістемології, етики, але і вносить нові наголоси в розуміння самого феномену раціональності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Merleau-Ponty M. *The Prose of the World*. Evanston : Northwestern University Press, 1973. 153 p.
2. Merleau-Ponty M. *The Primacy of Perception. And Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy)*. Evanston : Northwestern University Press, 1964. 228 p.
3. Аристотель. Соч.: в 4 т. Т. 2. Москва : Мысль, 1978. 687 с.
4. Gumbrecht H. U. *Presence production: What meaning cannot convey*. URL: <http://www.history-library.com/index.php?id1=3&category=arhiologiya&author=gumreht-hu&book=2006> (дата звернення: 12.01.2023).
5. Sheets-Johnstone M. *Foundational Dynamics of Animate Nature. Intercorporeity, Movement and Tacit Knowledge (Zwischenleiblichkeit und bewegtes Verstehen)*. Publisher: transcript (Germany), 2016. P. 51–67. doi: 10.14361/9783839435793-003.
6. Матурана У. Р., Варела Ф. Х. *Древо познания. Биологические корни человеческого понимания*. Москва : Прогресс-Традиция, 2001. 224 с.
7. Uexküll von J. B. *The Theory of Meaning. Semiotica*. 1982. №42. P. 25–82.
8. Uexküll J. B., Kriszat G. *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten*. Hamburg : Rowohlt, 1956. 178 p. URL: https://monoskop.org/images/1/1f/Uexkuell_Jakob_von_Streifzuge_durch_die_Umwelten_von_Tieren_und_Menschen_Ein_Bilderbuch_unsichtbarer_Welten_1956.pdf (дата звернення: 12.01.2023).
9. Emmeche C., Kull K. *Towards a Semiotic Biology: Life is the Action of Signs*. London : Imperial College Press, 2011. 299 p. https://www.academia.edu/727564/Towards_a_Semiotic_Biology_Life_is_the_Action_of_Signs (дата звернення: 12.01.2023).
10. Гибсон Дж. *Экологический подход к зрительному восприятию*. Москва : КоЛибри, 1988. 464 с.
11. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York : Basic Books, 1999. 640 p.
12. Дольська О. О. Ідея отілесненого («embodied») розуму в якості обґрунтування тілесної раціональності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2020. №62. С. 7–14.
13. Brentari C. *Jakob von Uexküll. The Discovery of the Umwelt between Biosemiotics and Theoretical Biology. Biosemiotics*. Dordrecht : Springer, 2015. Vol. 9. P. 21–46. doi: 10.1007 / 978-94-017-9688-0.

14. Butler J. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of «Sex»*. New York and London : Routledge, 1993. 288 p.
15. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London : Routledge, 1990. 221 p.
16. Черникова И. Типология науки в контексте современной философии науки. *Вопросы философии*. 2011. № 11. С. 71–78.
17. Dolska O. Time to Think About Embodied Rationality (The Stands of the Sporting Events Are Empty!). *Mokslas ir praktika: Aktualijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys. Theory and practice: Problems and prospects*. Scientific articles. Kaunas : Lietuvos sporto universitetas, 2020. P. 37–46. URL: <http://dSPACE.lsu.lt/handle/123456789/78> (дата звернення: 12.01.2023).
18. Dolska O., Lobas V. Embodied rationality as a mode of the visibility of Ethics (to the question of the toolkit of Constructivism). *Filosofiya-Philosophy*. 2021. Vol. 30. № 2. P. 126–138.
19. Дольська О. О., Фу Хун. Феноменологічно-епістемологічний вимір суб'єктивності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2021. № 63. С. 47–56. doi: <https://doaj.org/toc/2306-6687?source>.
20. Hay C. Good in a crisis: the ontological institutionalism of social constructivism. *New Political Economy*. 2016. Vol. 21, Issue 6. P. 520–535. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13563467.2016.1158800>.
21. Butt T. Pragmatism, Constructivism, and Ethics. *Journal of Constructivist Psychology*. 2000. Vol. 13, Issue 2. P. 85–101. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/107205300265892>
22. Riegler A. Editorial. The Constructivist Challenge. *Constructivism Foundations*. 2005. Vol. 1 (1). P. 1–8. doi: <http://constructivist.info/1/1/001>.
23. Raskin J. D. Constructivism, Ethics, and Knowing What's Right: A Reply to McNamee, Burr, McWilliams, Osbeck, and Held. *Journal of Constructivist Psychology*. 2018. Vol. 31, Issue 4. P. 413–419. doi: <https://doi.org/10.1080/10720537.2017.1383956>.
24. Декарт Р. *Первоначала философии*. Соч.: в 2 т. Т. 1. Москва : Мысль, 1989. 654 с.
25. Ле Гофф Ж., Трюон Н. *История тела в Средние века*. 2016. URL: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=3027205 (дата звернення: 12.01.2023).
26. Sheets-Johnstone M. *The Roots of Morality*. University Park, PA : State University of Pennsylvania Press. 2008. URL: https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/130902/1/Maxine_Sheets-Johnstone-The_Roots_of_Morality-Pennsylvania_State_University_Press%282008%29.pdf (дата звернення: 12.01.2023).
27. Baird T. E. Interest groups and strategic constructivism: business actors and border security policies in the European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2018. Vol. 44, Issue 1. P. 118–136. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2017.1316185>

REFERENCES

1. Merleau-Ponty, M. (1973). *The Prose of the World*. Evanston: Northwestern University Press.

2. Merleau-Ponty, M. (1964). *The Primacy of Perception. And Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy)*. Evanston: Northwestern University Press.
3. Arystotel (1978). *Soch. Vols. 4; Vol. 2*. Moskva: Mysl, 687 [in Russian].
4. Gumbrecht, H. U. (2006). Presence production: What meaning cannot convey. Retrieved from <http://www.history-library.com/index.php?id1=3&category=arhiologiya&author=gumreht-hu&book=2006>.
5. Sheets-Johnstone, M. (2016). *Foundational Dynamics of Animate Nature. Intercorporeity, Movement and Tacit Knowledge (Zwischenleiblichkeit und bewegtes Verstehen)*. Publisher: transcript (Germany). P. 51–67. doi: 10.14361/9783839435793–003.
6. Maturana, U. R., Varela, F. Kh. (2001). *Drevo poznanyia. Byolohycheskye korny chelovecheskoho ponymanyia*. Moskva: Prohress-Tradytsiia [in Russian].
7. Uexküll, von J. B. (1982). The Theory of Meaning. *Semiotica*, 42 (1), 25–82.
8. Uexküll, J. B., Kriszat, G. (1956). *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten*. Rowohlt Hamburg, 178 p. Retrieved from https://monoskop.org/images/1/1f/Uexkuell_Jakob_von_Streifzuge_durch_die_Umwelten_von_Tieren_und_Menschen_Ein_Bilderbuch_unsichtbarer_Welten_1956.pdf.
9. Emmeche, C., Kull, K. (2011). *Towards a Semiotic Biology: Life is the Action of Signs*. London: Imperial College Press. Retrieved from https://www.academia.edu/727564/Towards_a_Semiotic_Biology_Life_is_the_Action_of_Signs.
10. Hybson, Dzh. (1988). *Экологический подход к зрительному восприятию*. Moskva: KoLybry [in Russian].
11. Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
12. Dolska, O. O. (2020). Ideia otilsenenoho («embodied») rozumu v yakosti obgruntuvannia tilesnoi ratsionalnosti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriia «Teoriia kultury i filosofii nauk» – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Theory of Culture and Philosophy of Science*, 62, 7–14 [in Ukrainian].
13. Brentari, C. (2015). Jakob von Uexküll. The Discovery of the Umwelt between Biosemiotics and Theoretical Biology. *Biosemiotics*. Dordrecht: Springer, 9, 21–46. doi: 10.1007/978-94-017-9688-0.
14. Butler, J. (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of «Sex»*. New York and London: Routledge.
15. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.
16. Chernykova, Y. (2011). *Typolohyia nauky v kontekste sovremennoi fylosofyy nauky. Voprosu fylosofyy – Questions of Philosophy*, 11, 71–78 [in Russian].
17. Dolska, O. (2020). Time to Think About Embodied Rationality (The Stands of the Sporting Events Are Empty!). *Mokslas ir praktika: Aktualijos ir perspektyvos. Mokslinių*

- straipsnių rinkinys. – Theory and practice: Problems and prospects. Scientific articles. Kaunas: Lietuvos sporto universitetas, 37–46. Retrieved from <http://dspace.lsu.lt/handle/123456789/78>.*
18. Dolska, O., Lobas, V. (2021). Embodied rationality as a mode of the visibility of Ethics (to the question of the toolkit of Constructivism). *Filosofiya-Philosophy, 30* (2), 126–138.
 19. Dolska, O. O., Fu, Khun. (2021). Fenomenolohichno-epistemolohichnyi vymir subiektyvatsii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriya «Teoriia kultury i filosofia nauky» – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Theory of Culture and Philosophy of Science, 63*, 47–56. doi: <https://doaj.org/toc/2306-6687?source> [in Ukrainian].
 20. Hay, C. (2016). Good in a crisis: the ontological institutionalism of social constructivism. *New Political Economy, 21* (6), 520–535. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13563467.2016.1158800>.
 21. Butt, T. (2000). Pragmatism, Constructivism, and Ethics. *Journal of Constructivist Psychology, 13* (2), 85–101. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/107205300265892>
 22. Riegler, A. (2005). Editorial. The Constructivist Challenge. *Constructivism Foundations, 1* (1), 1–8. doi: <http://constructivist.info/1/1/001>.
 23. Raskin, J. D. (2018). Constructivism, Ethics, and Knowing What’s Right: A Reply to McNamee, Burr, McWilliams, Osbeck, and Held. *Journal of Constructivist Psychology, 31* (4), 413–419. doi: <https://doi.org/10.1080/10720537.2017.1383956>
 24. Dekart, R. (1989). Pervonachala fylosofiy. *Soch. Vols. 1–2; Vol. 1. Moskva: Mysl* [in Russian].
 25. Le Hoff, Zh., Triunon, N. (2016). Ystoryia tela v Srednye veka. Retrieved from http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=3027205 [in Russian].
 26. Sheets-Johnstone, M. (2008). *The Roots of Morality*. University Park, PA: State University of Pennsylvania Press. Retrieved from https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/130902/1/Maxine_Sheets-Johnstone-The_Roots_of_Morality-Pennsylvania_State_University_Press%282008%29.pdf.
 27. Baird, T. E. (2018). Interest groups and strategic constructivism: business actors and border security policies in the European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 44* (1), 118–136. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2017.1316185>.

Dolska Olga Oleksiivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy, the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

ETHICS THROUGH THE PRISM OF EMBODIED RATIONALITY (TO THE METHODOLOGICAL TOOLKIT OF PHENOMENOLOGY)

The article is devoted to the analysis of research into the heuristic possibilities of the body in modern phenomenology and epistemology, which provides an opportunity for

a broader understanding of rationality, namely, to pay attention to the phenomenon of bodily rationality. The author emphasizes that bodily rationality must be evaluated as one of the components in the toolkit of modern phenomenology, and claims that the cognitive meanings of bodily rationality open up new options for seeing and describing problems in ethics.

Keywords: *heuristics of the body, sensuality, bodily rationality, Phenomenology, Epistemology, Ethics, Constructivism, Ethics in the practices of Constructivism.*

